

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

A KÓDVÁLTÁS KONTEXTUÁLIS VIZSGÁLATA*

Contextual Analysis of Code-switching

A vajdasági magyar nyelvhasználatban gyakori a kódváltás, kódkeverés jelensége. Kódváltás alkalmával a bázisnyelv és a vendégnyelv egybeépülése eltérő módon történik. Jelen vizsgálódásunk során a vendégnyelvi elemet textusnak, a bázisnyelvi komponens pedig kontextusnak tekintjük, s a dolgozatban e két elem kapcsolatát, pontosabban a bázisnyelvi és a vendégnyelvi elem kontextuális integrálódásának, működő kommunikációs aktussá válásának a folyamatát kísérjük figyelemmel. A kutatáshoz szükséges példatár folyamatosan bővül, a korpusz alapját képező élőnyelvi (beszélt nyelvi) adatok mellett az írott nyelvben előforduló kódváltásokat is vizsgáljuk.

Kulcsszavak: szociolingvisztika, kódváltás, vendégnyelv, bázisnyelv, kontextuális beépülés, vajdasági magyar nyelvhasználat.

Bevezetés

A vajdasági magyarok nyelvhasználatában a kódváltásnak mind az azonos nyelven belüli, mind pedig a két- vagy többnyelvűségből eredő fajtái nagy számban és tipológiai sokféleségben megfigyelhetők. A kódváltásnak lehet hiánytöltő szerepe, de kifejezhet presztízst, nyelvi attitűdöt; lehet stílus-, illetve regiszterváltó jellege, ugyanakkor jelezheti a beszélőnek a csoporthoz

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, knjizevnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektuma keretében készült.

fűződő szolidaritását is. A nyelvhasználó szándékosan, avagy spontán módon, de mindenképpen sikeresebbé, hatékonyabbá és hitelesebbé szeretné tenni a kommunikációt. A vajdasági magyar beszélőközösség nagymértékben rétegzett, ezért a beszélők kódváltási szokásai társadalmi és földrajzi csoportonként számottevő eltéréseket mutatnak.

A kódváltás kontextuális vizsgálatokor szükségessé válik néhány kifejezés meghatározása. A *szekvencia* egy hosszabb diskurzus, szöveg rövidebb részlete, egymást követő nyelvi elemek sora. „Erre a megnevezésre olyankor van szükségünk, amikor nem tudjuk vagy nem akarjuk specifikálni, hogy milyen nyelvtani egységről van szó (például szó, szószerkezet, tagmondat, mondat), vagy nincs is szó meghatározható nyelvtani egységről” (LANSTYÁK 2006; 107). A *megnyilatkozás* fogalmát Lanstyák a következőképpen definiálja: „egy tagmondatnyi, illetve egyszerű mondatnyi nyelvi és diskurzusbeli egység” (LANSTYÁK 2006; 108); használatát azért tartja hasznosnak, mert így áthidalható a tagmondat és az egyszerű mondat közti különbségtétel, s akár egy diskurzusnyi egységet is jelenthet. „D i s k u r z u s o n főleg a beszélt nyelvi, a mondatnál hosszabb, folyamatos beszédmegnyilvánulást szokás érteni. A diskurzus tehát rokon fogalom a szöveggel, de szemben a szöveggel, amely inkább írott nyelvi és monologikus, a prototipikus diskurzus inkább beszélt nyelvi és dialogikus” (LANSTYÁK 2006; 105 – kiemelés tőlem). A kétnyelvű diskurzus szerinte a kódváltást tartalmazó beszédmód következtében létrejövő diskurzus. Egy kétnyelvű diskurzusnak van *bázisnyelve*, ez a diskurzus elsődleges nyelve, vagyis az a nyelv, amelyiken a beszélgetés elvileg folyik. Esetünkben egyben ez a diskurzus domináns nyelve. A kétnyelvű diskurzus *vendégnyelve* vagy *beékelte nyelve* pedig az a nyelv, amelyikből a bázisnyelven folyó diskurzusban megjelennek elemek. A vendégnyelvi elemet vagy elemek sorozatát vendégnyelvi betétnek nevezzük.

Amennyiben a vendégnyelvi elemet textusnak, a bázisnyelvet pedig az ezt átfogó kontextusnak fogjuk fel, különös feladat megfigyelni, hogy e két összetevőnek milyen az egymáshoz való viszonya, hogyan épülnek egyetlen kommunikációs egységgé. A következőkben azt kutatjuk, hogy az adott kódváltás milyen szintű morfológiai és szintaktikai integráltságot mutat; miként épül egybe szerkezeti, jelentésbeli, illetve esetenként stilisztikai vonatkozásaiban a kétféle komponens; vizsgáljuk a beépülés, az integráció folyamatát, hogyan válnak a magyar nyelvű megnyilatkozás koherens részévé a szerb, illetve más (főleg angol) nyelv elemei, továbbá keressük azokat a nyelvi jeleket, amelyek ennek a műveletnek a történéseit jelzik, akár explicit módon, nyelvi „kitevőkkel” is jelölik. Ez a jelzés a kódváltás többségénél az ún.

előkontextusban, tehát a vendégnyelvi elemet megelőző szövegrészben fordul elő, de előfordulnak metanyelvi elemek a kódváltást követően is, az ún. *utókontextusban*. Mindemellett természetesen megfigyeljük a kódváltás folyamatának, az egyes komponensek egybeépülésének sikerességét, illetve az integráltság nehézségét is.

A vizsgálati módszerekről és a korpuszról

Eddigi kutatásinkhoz híven a jelen vizsgálat során is valamennyi kódváltástípus anyagából válogattunk, tehát az azonnyelvi és a nyelvközi kódváltás példái egyaránt helyet kaptak. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a kódváltás fogalmát szélesebb jelentéskörben, tágabb értelmezésben fogalmaztuk meg (vö. RAJSLI 2011; 109). A téma feldolgozása, valamint az alapvető kódváltástípusok meghatározása után nyilvánvalóvá vált, hogy a kutatáshoz legalkalmasabb a spontán megnyilatkozások, az élőnyelvi szövegek vizsgálata. Ennek érdekében felhasználtuk az Újvidéki Rádió, a Vajdasági Televízió, a Pannon Televízió élőnyelvi (főleg stúdióbeszélgetések, interjúk, vitaműsorok stb.) szövegeit, esetenként ezt a Magyar Szó (illetve néhány egyéb sajtótermék) írott nyelvi példáival egészítettük ki, azokkal a szöveghelyekkel, ahol a beszélnyelviség jól körvonalazható.

Az Újvidéki BTK Magyar Tanszékének hallgatói a 2011/12-es tanévben Szociolingvisztika tárgyából az alapstúdiumon gyakorlati, önálló kutatási feladatként készítettek szociolingvisztikai interjút, valamint Nyelvjárási szövegek című tárgyából gyűjtöttek élőnyelvi szövegeket Vajdaság számos településén. Ezekben a szövegekben is előfordulnak olyan kódváltásos szöveghelyek, amelyek alkalmasak a kontextuális elemzéshez.

A szövegjegyzés módja – A szövegtörzs transzkripció módszerét az elemzés célja, rendeltetése határozza meg. Ennek megfelelően az azonnyelvi kódváltások esetében a szövegeket ritkábban elnagyolt fonetikus, de főleg fonematikus átírásban közöljük, meghagyva a jelentősebb táji jellemzőket, s mindazokat a nyelvi sajátosságokat, amelyek a stílusváltás, a diglossziás szembenállás kifejezéséhez szükséges. A nyelvközi kódváltás leírásakor nem mindig egyszerű a vendégnyelvi elem átírásának a kérdése: itt is legegyszerűbbnek a fonematikus átírás mutatkozik, ám azokban a példákban, ahol a vendégnyelvi elem egyértelműen idegen nyelven (leggyakoribb esetben szerbül) hangzott el, illetve amikor a hangsúly éppen a vendégnyelv vizuális láttatásán, illetve annak valamely egyéb többletjelentésén van, betűhíven át

kell adni a vendégnyelvi elem minden tipológiai és vizuális sajátosságát. A frazémaként, teljes szerkezetként átvett vendégnyelvi szöveget nem írjuk át a példákban. A szerb nyelvű szövegbetétek mellett felmerül az angol szövegrészek átírásának problematikája is, ezek főleg a beszélt nyelvi példákban fordulnak elő. Itt kétféle eljárást alkalmazunk: ahol szükségesnek látjuk, átírjuk a vendégnyelvi betét szövegét, más esetben megtartjuk az eredeti angol írásképet, jöllehet élőnyelvi előfordulása a kódváltás: pl. Ma megnyitotta kapuit az *Exit-village* (Újvidéki Rádió, 2012. júl.), vagy: Másodszor szervezték meg Begaszentgyörgyön a *Chicken-Fesztivált* (Vajdasági Televízió, 2012. júl.). A kódváltás kontextusában levő szupraszegmentális és paranyelvi jelenségekre külön megjegyzésben utalunk.

A textus beépülésének módozatai

1. Azonnyelvi kódváltás

1.1. *Stílus- és regiszterváltás* – A nyelvváltozatok közötti váltást legjobban a stílusok és regiszterek váltása mutatja. (Vö. KISS 1995; 74.) A média nyelvében gyakran, de a köznyelvet igénylő tudományos előadások, interjúk szövegében is előfordul az inadekvát nyelvváltozat használata.

(1) AK¹: „Azt viszont felháborítótnak és egyenesen műveletlenségnek tartom, hogy a polgármester ünnepi beszédében, mai szlenggel élve, »beszölt« az egyik díjazottnak” (Magyar Szó, 2011. szept.). – Itt az adatközlő metanyelvi utalással jelzi a váltás tudatosságát, az előkontextusban tehát egy jelölt beszédhelyzetet találunk, ellentétben az alábbi példával, ahol a szlenges kifejezés eléggé szervesen és indokolatlanul áll a mondat végén.

(2) AK: „A republikánus Mitt Romneyt két diplomája és állattartási szokásai miatt *cikizte*.” (Magyar Szó, 2012. máj.)

(3) AK: „A hivatalosan 22 óra után (...) lezárt utcába éjfél körül is be-behajtanak a »mérges« *dzsippek*. Lógnak belőlük a latinus *imidzsre* hajazó alighogy nagykorúak, a köztudatba belenyomódik a négykerekes meghajtásából fokozódó *tuc-tuc* zene ritmusa, amely keveredik a belső udvarból szivárgó

¹ A továbbiakban a következő rövidítéseket alkalmazzuk: AK = adatközlő, TM = terepmunkás. A példák előtt arab számozás szerepel. Az élőnyelvi korpusz szövegét nem tesszük idézőjelbe, csak a vizsgált kódváltásos részt emeljük ki dőlt betűvel. Ezt a kiemelést az írott szövegben szereplő kódváltásnál is alkalmazzuk, azzal, hogy itt idézőjellel utalunk a kiemelt részlet határaitra.

dídzsej-kreációval.” (Becsei Mozaik, 2012. jún.) – Ez a szöveg hely számos egyedi kódváltástípust és -megoldást mutat. A *dzsipp* forma (*dzsip* helyett) a lokális (vajdasági) ejtést mutatja, az *imidzs* az *imázs* szó ejtésváltozata, amit esetünkben a szerbben hangzó forma is erősít. A *dídzsej* szóalak kérdése az előbbieknél összetettebb; teljes egészében átvétel, a szerbben ejtett változat fonetikus leírata, a *disc-jockey*² ’lemezgazda, lemezlovas’ jelentésben. Megjegyezhetjük, hogy az említett szótár a [diszk dzsoki] ejtést preferálja, ez a mai (s nemcsak vajdasági) nyelvhasználók körében főleg a [dízsé] ejtésformát kapta, írásban csak DJ, amit azután tévesen *dídzséjek* többes formává alakítanak.

1.2. *Diglossziás váltás* – Itt most csak a nyelvjárási (regionális köznyelvi) és a sztenderd változat szembenállásával kapcsolatban említünk példákat.

(4) AK: „A háború olyan, mint a *billog*: nem lehet lekaparni és meghatározni a sorsod.” (Magyar Szó, 2012. ápr.) – A *billog* szót az ÉKsz.³ népies jelzéssel két jelentésben veszi fel: 1. (Állatra süített) bélyeg; 2. Bélyegzővas. Megjegyzendő, hogy a *bélyeg* szónak ezzel az ejtésével az adatközlő a vajdasági *l*-ező (*billeg*) alakváltozatát idézi fel.

Az ě kérdése – Az iskolás korosztályú gyerekek beszédében gyakran hallható önkorrektív ismétlésként az *ě* hang. A 7–10. év körüli gyerekek bidialektális kompetenciája bizonyos ingadozásokat, nyelvhasználati variánsokat eredményez, így a hangos olvasás, szavalás alkalmával gyakran tapasztaljuk, hogy az erőteljesen *ě*-ző nyelvterületen (kiemelten a Tisza menti településeken) szocializálódó gyerekek önjavítással élnek. Náluk ekkorra jócskán elkülönül a spontán nyelvi *ě*-zés és a formális beszédhelyzetekhez kötődő nyílt *e* használata.

A zárt *ě* kérdése a vajdasági magyar irodalomban is felmerül – eltérő kontextussal és attitűddel. Van, akinek ez stigma, de gyakrabban emlegetik az írók az otthon hangjaként. Megemlíthetjük itt pl. Mérey Katalinnak *A dumai csuka dicsérete* című kisprózáját, amelyben egy történetet ígér: (5) „Abban a mesében benne leszek én a regényeimmel, hitemmel és bizodalammal, benne lesznek a szavaim és a zárt *ě*-im...”⁴

A beszélő egy bizonyos nyelvjárási típusos vonásai révén utalhat az illető nyelvváltozatot használó régió egyéb sajátosságaira is. Egy ilyen diglossziás

² Vö. BAKOS Ferenc (2003): Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest

³ PUSZTAI Ferenc főszerk. (2003): Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest

⁴ MÉREY Katalin (2011): A föld, a fű, a víz. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 132.

kódváltást tartalmazó (viccbéli) szöveg járta be az internet világát, majd a Magyar Szó oldalán is felbukkant 2012 februárjában, amikor is a riporter a székely polgármestert a nagy hideg miatti katasztrófavédelmi intézkedésekről faggatta: (6) „Éccakára bégyühet a kutya!” – hangzott a tömör válasz. Ez a mondat idézőjelekben és címként szerepelt az újságban, már ezáltal is ráirányítva az olvasó figyelmét a kommentárra. Megjegyezhetjük, hogy az *éj-szaka* fonetikus átírása, valamint a nyelvjárási univerzálénak számító *gyühet* ige mellett a *bé-* igekötő magában véve is eléggé emblematis ahhoz, hogy jelezze a székely nyelvjárást. Az alábbi példa is a kettősnyelvűségből eredő tapasztalatokra mutat rá:

(7) TM: Volt arra példa, hogy téged vagy az egyik ismerősödet, családtagodat kicsúfolták amiatt, hogy nyelvjárást használt, illetve nyelvjárásban beszélt?

AK: (Ööö) nem, velem konkrétan nem, és mondjuk így, az ismerőseimmel se, (ööö) annyi, hogy egyszer, nem is tudom, pár évvel ezelőtt, mikor Magyarországon voltunk, akkor is nem a, nem a nyelvjárás végett, hanem inkább, maga azért, mert vajdasági, tehát vajmagyar, inkább abból a szempontból, de neköm, személyesen ténleg nem, nem voltak ilyen. Mondom, inkább még szimpatizálják is, szóval, tetszik nekik, érdekes, más.

A *szimpatizál* ige a magyarban tárgyatlan, a 'rokonszenvez valakivel' jelentésben használatos. Az adatközlő a szövegében következetesen 'valakit szimpatizál' vonzattal használja, ami a szerb nyelvi interferencia következménye. A *vajmagyar* (vajdasági + magyar) szóalak neológias összerántás eredménye, csak az utóbbi években lehet hallani.

2. Nyelvközi kódváltás

1. *Kódváltás kétnyelvűségen belül* – Fennáll annak a lehetősége, hogy a kódváltás a szöveggörnyezetben nincs jelölve, bevezetve; a vendégnyelvi elem beépül a bázisnyelvbe, a beszélő sajátjának érzi a vendégnyelvi elemet. Pl. (7) A hidegtálatokat *oválokon* hozták be. – A vajdasági – főleg szerb – kölcsönzavak jó része így épül be a magyar nyelvű kontextusba, itt tehát számos olyan elméleti kutatásra hivatkozhatunk, amely a vajdasági magyar nyelvi kölcsönzéssel (is) foglalkozik (l. PAPP 1995, ANDRIĆ 2009).

A szakirodalomban gyakran előfordul az a felvetés, hogy a mondaton belüli nyelvi (lexikai) elemekről a legnehezebb eldönteni, hogy kölcsönzések vagy kódváltások, vagyis a beszélő az adott megnyilatkozásban csak

alkalmilag használta-e őket, vagy a nyelvi elem (lexéma) már része a közösség nyelvi rendszerének. Az integráltság fokának az elemzése nyilvánvalóan segít abban, hogy különbséget tehessünk a kölcsönzés és kódváltás között, jöllehet, a vizsgált közösség nyelvhasználatában feltehetően van egy szókölcönzéstípus, illetve egy lexikai állomány, amely besorolható mindkét jelenség körébe (vö. BARTHA 1999; 121).

Amikor a vendégnyelvi elem szervesen áll a bázisnyelvi kontextusban, megtörténik, hogy nem is szükséges a morfológiai jelöltség:

(8) AK: Mindenho *vęza* köll, mondom én. [kapcsolat, ismeretség]

Más esetben az előkontextus metanyelvi utalást tartalmaz:

(9) TM: De mit jelentett a levante?

AK: Az ilyen katonai ... most úgy mondják, *predvojnicska*, katonai előképzés. – Itt a nyelvhasználó a *most úgy mondják* szerkezettel jelzi, hogy tudatosan használja a szerb kifejezést. Az utókontextusban a vendégnyelvi elem jelentésének ismétlése, megerősítése történik. Ugyancsak az előkontextusban találunk lokalizálásra utaló elemeket:

(10) AK: Kapható még boszniai szén, amit úgy mondanak, *ugalj mrki*. [barnaszén] (Újvidéki TV, 2012. júl.) – Az interjú Adán készült, ahol az egyébként kifogástalan magyarsággal megszólaló alany az áru nevével az azonosítás érdekében teszi oda a szerb megnevezést is. Gyakori jelenség ez olyankor is, amikor sajátos, tájjellegű étel, ital neve kerül a szövegbe. Pl.:

(11) AK: Mi *boszanski lonacot* kínálunk. [egyfajta bográcsban főtt ételt]

(12) AK: A húsokhoz *sopszkat* készítünk. [salátafélélt]

A vendégnyelvi elem inkongruenciája gyakori jelenség, különösen a birtokos szerkezetek esetében; pl.

(13) AK: Nem biztos, hogy meglesz neki az *úszlov*. [vizsgafeltétel] – A birtokolást kifejező szerkezet eltérő felépítésű a magyar és a szerb nyelvben: itt a magyar részeshatározói funkciójú *neki* utal a birtokosra, a vendégnyelvi betét nominatívusi zéró ragja egybeesik az *uslov* 'feltétel' szerb accusatívusi formájával, így nehéz megállapítani, hogy a *-ja* birtokos személyjel elhanyagolásáról, illetve a szerb forma automatikus átvételéről van szó.

(14) AK: Igen, volt nekünk *kotla*, .. ö... volt *kotlaház* és akkor volt... [üst]

A kontextusban kétszer fordul elő a vendégnyelvi elem, a második említéskor már összetételi tagként szerepel a szó, de itt sincs birtokos személyjelzés, megmarad a textus kapcsolódási hiányossága. Itt jegyezzük meg, hogy a *kotla* ('üst, üstház') inkább népnyelvi előfordulása mellett újabban gyakori a *kotlic* szó használata, sőt ennek (a *kafity*hoz hasonlóan) kialakult az igei származéka; pl.: *kotlityozik*, *kotlityot csinálni* stb.

Az azonosítás szerepkörében számos helynév is előfordul a kódváltásokban. Megfigyeltük, hogy ez a kódváltástípus az igényesebb beszélőrétegnél is előkerül, hiszen a gyakran hallott és főként az államnyelvi kontextusban azonosított helymegjelölő nevek így rögződtek, terjedtek el a mindennapi használatban. Pl.

(15) TM: Te hol szállsz le? (ti. autóbusról)

AK: Jó lesz a *metlaránál*? [seprűgyárnál] – Minden településnek megvannak a maga sajátos topográfiai kifejezései, amelyeket a helybeliek természetes szóhasználatként fogadnak el. Ugyancsak ide sorolhatjuk a nyelvközösség mindennapi életét érintő tevékenység, teendők kifejezéseit (vö. PAPP 1995: 219). Pl.:

(16) AK: Azt mondták, a *menyacsnica* szombaton is dolgozik... [pénzváltó]

Mint ahogyan ez eddig is tapasztalható, az integráció mértéke nagyon eltérő; van, ahol csak egyetlen vendégnyelvi elem mutatja a váltást: pl. egy hang:

(17) AK: Az írónak ez a műve *geniális* volt! – Itt a szerb *genijalan* és a magyar *zseniális* formák kontaminációját találjuk. Gyakori jelenség a vizsgált korpuszban. A kódváltás alapja lehet egyetlen képző is:

(18) AK: Az a szökökút ott van a *katolicska* portán. [katolikus] – Itt egy újvidéki magyar nyelvhasználónál tapasztalható „képzőváltás”, ami arra utal, hogy alkalmanként a beszélő mentális lexikonjából a szerb variáns kerül ki előbb, nyilvánvalóan ez számára a spontánabb. Mint ahogyan már az előző példában is láthattuk, a vendégnyelvi elem bázisnyelvi grammatikai eszközöket kaphat. Ennek többféle előfordulása lehetséges. Pl.:

(19) AK1: A telefont *paketba* vetted? [csomagban]

AK2: Nem, *kesbe* fizettem. [készpénzben]

(20) AK: ... hogy a következő *trédünk*, kereskedésünk sikeres legyen. – Ez a kódváltás az Újvidéki Rádió Tözsdepercek című műsorában hangzott el, mégpedig úgy, hogy az oktató többször említette az angol *trade* szót nominativusban, ezután ragozva is, majd az idézett mondatban meg is magyarázza. Hasonlóképpen terjedőben van a következő típusú melléknévi forma:

(21) AK: Töpörtyűs pogácsa könnyű, *lajtós* változatban. (Újvidéki Rádió, 2012. júl.) – Ebben az esetben is található megjegyzés a kontextusban.

Érdekes az alábbi példa vendégnyelvi eleme, ezt ebben a térségben a szerb nyelv is erősíti, az adatközlő második mondata a szerb szerkezet tükröfordítása (*imati tremu*):

(22) TM. Nem volt egy kicsit se *trémás*?

AK: Igen, *trémás* voltam, volt egy kis *trémám*. (Újvidéki Rádió, 2011.)

Mint látjuk, a leggyakoribb az az eset, amikor a vendégnyelvi elem bázisnyelvi ragozást kap, itt túlnyomórészt névszói előfordulású textusokról van szó, de az igei szófajú vendégnyelv is kaphat bázisnyelvi személyragokat:

(23) AK: *Pratykázzuk a fiúkat a prakszán.* [csúzlizzuk] [gyakorlaton] – A vajdasági magyarok nyelvhasználatában rendkívül gyakori a szakmai gyakorlat helyett használt *praksza* szó.

(24) AK: Az egyik munkásnak *namestáztunk.* [rájátszottak valamit a kezére] – Ebben a szövegekörnyezetben ez a magyar nyelvi jelentés tűnt a legmegfelelőbbnek, de mindenképpen zsargonszerű a szerb *namestiti* ige használata. Újabban rendkívül gyakori a szerb *kafíc* szó (a *kafana* 'kávéház, kávézó' szó kicsinyítő képzős) átvétele, valamint ennek – a magyar szövegekörnyezetben kialakított – különféle származéka: *kafityol*, *kafityozik*. Az igei származékok a helyi zsargon részeivé váltak, egyben igen tömören a vendéglőben töltött társalgást, időtöltést is jelzik. Az élőnyelvben mindennapi jelenség, ám írásban még idézőjeles formában találjuk:

(25) AK: „...a városban is vannak olyan »kafityok«, amelyeket magyar fiatalok nem látogatnak.” (Magyar Szó, 2012. jan.) – Ennek a variánsa jelenik meg a következő példában:

(26) AK: ...az Ági csak elrángatott egy *bambuszra*, aztán meg valami három óraker értünk már haza a *kafanából*. [bambusz = vörösborból és kólából készült italkeverék]

Az alábbi szöveghelyen két különböző szituációban és pozícióban jelenik egy vendégnyelvi elem kétféle származéka.

(27) AK: „Hogy mit kezdenek magukkal ezek után az *obrazosok*, majd kiderül, de nem hiszem, hogy kizárólag a négy fal között rázzák majd az öklüket.” (Magyar Szó, 2012. jún.) – Ez a szövegrész a *Obraztalanul* címben található, ahol (teljesen indokoltan) nincs semmiféle magyarázat. Ez a példa metaforikus kódváltásnak minősül – erős politikai és érzelmi többletjelentéssel, mert az *Obraz* nevű szervezet hivatalos magyar fordításban *Arcvonal*, ám az *obraz* szónak a címben inkább az 'arctalan, arc nélküli' jelentése a hangsúlyos. Megjegyzendő, hogy itt a vendégnyelvi elem bázisnyelvi toldalékot kap.

Hasonlóképpen már a címben metaforikus tendenciájú a következő kódváltás:

(28) AK: „Mindkét helyen *outsider* maradtam” (Magyar Szó, 2012. ápr.) – Ez az angol elem rendkívül gyakori és kedvelt fordulata a vajdasági magyar értelmiségiek nyelvhasználatának.

Előfordul, hogy a vendégnyelvi elem megértéséhez, metaforikus recepciójához kissé szélesebb szöveggörnyezet áttekintése szükséges. Az alábbi példában az *itt* és az *ott* oppozíciójában nyer értelmet az angol nyelvből átvett szerkezet:

(29) AK: „... nálunk ilyen törvényeket hoznak a politikusok. Amerikában más a helyzet. Ott a *private property* szent és sérthetetlen. Aki megsérti, arra lehet löni is.” (Becsei Mozaik, 2011. okt.)

Esetenként a vendégnyelvi elem megtartja a saját nyelvbéli morfémiáját:

(30) AK: Elvégeztem a *teoretszki* szakot...[elméleti] – A oktatással (főként az egyetemi képzéssel) kapcsolatos témák még az igényes beszélők megnyilvánulásaiban is gyakran előhívnak szerb képzett szóalakokat. Erre még példák:

(31) AK: a következő vizsgám a *tradicionalna medicina* lesz... [általános egészségügy (tantárgy)]

(32) AK: Aha. *Ej*, tényleg! Te voltál a *salteron* megkérdezni az *osnovi ekologijét*? Hogy kell-e felvenned új tantárgyat? [az ökológia alapjai (tárgyat)] – Meg kell jegyezni, hogy itt a szerb *e*, *ej* fatikus elem keveredett a dialógus szövegébe.

(33) AK: Úgyhogy nem bírok hazamenni. De inkább most, minthogy az *iszpitni rokba* kelljen tanulnom. [vizsgaidőszakban]

Az alábbi szemelvényben a vendégnyelvi betét vendégnyelvi ragot is tartalmaz, amit azután bázisnyelvi toldalékkal épít be a konverzációba:

(34) AK: Nórának három *izbornit* kell fölvenni, mondjuk. [választható (tantárgyat)]

TM: Mit jelentesz be?

AK: Mit jelentek be? Ööö. *Alergijszkat*. [allergiológiát]

(35) AK: Van. Megvan mind a két csoport, amit szoktak adni. Úgyhogy a Goran kérdez, ott *uszmenin*. [szóbelin]

(36) AK: Holnap prezentálom az *individualnit*, aztán meg a *grupnit*. Meg még a *szeminarszkit* is meg kell írunk, úgyhogy nagyon jó...[egyéni (munkát)], [csoportmunkát], [szemináriumi (dolgozatot)]

Ritkábban épül be a bázisnyelvből egész vendégnyelvi szintagma, mondat; pl.

(37) AK: Nem lehet itt *dzsabalebároskodni*, dolgozni köll. [ingyenélősködni] – Itt a második tagmondat tulajdonképpen magyarázza a vendégnyelvi elemet (mely a *džabe* 'ingyen' és a *hleb* 'kenyér' szavakból állt össze), mégpedig ez egy köznyelvi, semleges hangulatú szerkezettel történik; így a kódváltással egy erős, lokális szinten értelmezhető metaforikus funkciót érünk el.

A vendégnyelvi szintagma lezár egy gondolatot, nem követi utókontextus:

(38) TM: Szóltál neki ebben az ügyben?

AK: Igen, megmondtam neki, hogy így lesz, és *nikom ništa*. [senkinek semmi köze hozzá] – Más esetben a zárás inkább egyfajta közösségi nosztalgiát fejez ki:

(39) AK: „Most mégis egy sóhajféle szakadt fel belőlem: hát ide jutotunk, *druzse Tito?*” (Magyar Szó, 2012. júl.) Megjegyzendő, hogy a szerző már eleve fonetikus átírásban adja a szerb szöveget. Az írott kódváltásos anyagban akadnak felemás átírású példák is, nem tudni, milyen fokú bennük a szándékosság:

(40) AK: „Turbó őrjöng, persze hamisan, a *peváljka*, meg a *pevács* is.” [énekesnő] [énekes] (Becsei Mozaik, 2012. jún.) – Ez az írott nyelvi előfordulás is jól példázza, hogy nehéz megtalálni a vendégnyelvi szövegrész láttatásának (pl. az átírás mértékének) adekvát módját.

Terjedelmesebb vendégnyelvi elem kerülhet a magyar szövegbe olyankor is, amikor a beszélő már valamely idegen nyelven memorizált szöveget integrál a konverzációba; pl. egy számítógépes játékról mesélve egy fiatal a számítógépen látottakat is beleszővi mondanivalójába:

(41) AK: Igen, így kell ide eljutni, akkor *jeste, polukružno kretanje*, most tovább... [igen, félkörben fordulás]

A kódváltást kísérő „látható nyelv”

A beszélő különféle eszközökkel jelzi kódváltási szándékát. E jelzés módozatai főleg aszerint csoportosíthatók, hogy élőnyelvi, illetve rögzített (írott) nyelvi kódváltásról van szó.

1.1. A beszélt nyelvben realizálódó kódváltáskor leggyakoribbak a paralingvisztikai eszközök, intonáció, hangsúly stb. A látható kommunikáció során – főleg a televízióban, de a mindennapi beszélgetésekben is – terjed egy különös gesztus, az idézőjeleknek egyféle utánzó mozdulata, amikor is a beszélő azt jelzi, hogy következőkben mondanivalójára külön hangsúlyt fektet, hogy az ún. nem odaiálló megnyilvánulást tudatosan használja; a verbális jelet tehát paralingvisztikai, nem verbális kóddal toldja meg. Ez az ún. kvázi jelképzés minden típusú és tematikájú élőnyelvi szövegben előfordul.

1. 2. Más esetben nyelvi eszközökkel kifejtett, szövegszerűen körülírt, illetve pontosan definiált utalásokat találunk a kontextusban; erre már szá-

mos példát láttunk a fentiek során, a beszélő leginkább pontosan közli, hogy tudatosan vált kódot. L. az 1., 10., 21. példát.

2. Az írott nyelvben előforduló kódváltáskor a kontextus gyakran tartalmaz valamilyen vizuális jelet. Ez főleg a publicisztika nyelvére vonatkozik, de a szépirodalmi művekben is előfordul a láttatásnak valamely formája. Mivel a mai ún. írott beszélt nyelviség révén nincs olyan meghatározó és merev határ az írott és a beszélt nyelvi kifejezésformák között, az írott nyelvi szövegekben is felbukkannak az élőnyelvre jellemző kódváltási formák. Ezek kontextuális kiemelése, jelzése többféle módon történhet: idézőjellel, nagybetűzéssel, egyéb grafikai megoldásokkal (pl. a törzsszövegtől eltérő betűtípussal). Az idézőjel az írott kódváltási példák gyakori tartozéka. Figelemfelhívó szerepe van, kiemel, ugyanakkor jelezheti a nyelvhasználó elhatárolódását is. Főként akkor szerepel, amikor a nyelvhasználó fontosnak tartja, hogy a mondanivaló idézetszerűen, pontosan legyen átvéve:

(42) AK: „Odaállt a tolóablakhoz, ahol a beutalókat vették át, magyarul a »kartotékához«, s benyújtotta könyvecskéjét a beutalóval. »Stavite u kutiju!« – jött a válasz, s el sem vették tőle a papírjait.” [kartotékhoz] [Tegy a dobozba!] (Családi Kör, 2011. dec.) – A szöveghely első idézőjeles vendégnyelvi elemét egy megjegyzés (*magyarul*) vezet be, amely tudatos, szándékolt átvételre mutat. A második vendégnyelvi mondat már csupán az idézet pontosságát hivatott szolgálni.

(43) AK: „Keszakirály” [zacskó] (Magyar Szó, 2012. ápr.) – Címként szerepel ez az összetétel, utalva a vajdasági magyar bizalmas nyelvhasználat gyakori kölcsönszavára. E példa érdekessége, hogy a címbeli összetételnek nemcsak az idegen eleme került idézőjelbe. Magában a cikk szövegében a *műanyag szatyor*, illetve a *szatyorbiznisz* említésével elegendő magyarázatot kap az olvasó.

Más esetben a szövegbeli idézőjel mindössze felhívja a figyelmet az illető szóra, de az olvasónak kell dekódolnia a megfelelő jelentést:

(44) AK: „kék meg zöld a váll, mert amaz összeverte, ő pedig »badizik« és revansot fog venni.” (Magyar Szó, 2012. ápr.) – Itt a *badizik* feltehetően a testépítésre, testedzésre vonatkozik, alapját az angol *body* szó alkotja, ezt magyar képzővel látta el, majd feltehetően szlengelemnek szánta a beszélő. A szöveghellyel kapcsolatban megjegyzendő még, hogy a vajdasági magyar kontaktusváltozatban a *revans* alakváltozat él (*reváns* helyett). Különleges céllal kerül idézőjelbe egy szó a Magyar Szó egyik címében is:

(45) AK: „A szocialisták nem adják a »komitétot.«” (2012. jún.) A szövegben lejjebb utalást találunk a *komitét* szó használatára is: „A jogerős bírósági

ítélet ellenére, amely szerint az egykori nagybecskereki pártház (közismert nevén komitét) az államé, a négyemeletes épületet nemrég a városnak adta.” A vendégnyelvi betét második előfordulása már nem kerül idézőjelek közé.

Ritkán, de előfordul az írott kódváltások sorában olyan is, ahol a különféle írásrendszerek tudatos egybevetése, felsorakoztatása a cél:

(46) AK: „A lap internetes oldala még nem indult el, a kezdőoldalról kiderül, hogy »Cajt je ван мреже« illetve, ha valaki nem értené »Site under construction«”. (Magyar Szó, 2012. jan.) – A többszörös nyelv- és írásrendszerváltást az teszi különössé, hogy mindez egy magyar mellékletet (*Szabadkai Magyar Hírlap*) is tartalmazó újságban, a *Subotičke novine* szövegében fordul elő.

A kódváltás tudatos használatát, a jelenség explicit leírását is megtaláljuk; pl. Mérey Katalin *Gyertyaláng* című novelláskötetének egy szemelvényében: (47) „[A teát] A cserépben nevelt bazsalikomjából főzte meg papracból, amit még a nyáron szedett. Azóta már megtanultam, hogy a paprac magyarul cickafark, de mi papracteát ittunk.”⁵

Összegzés

A vajdasági magyar nyelvhasználók kódváltásdiskurzusait tanulmányozva figyelmünket a kommunikációt egységesen alkotó bázisnyelvi és vendégnyelvi komponensek egymáshoz alakuló, egymást kiegészítő koherenciájára összpontosítottuk. Az alkotóelemek integrációjának a mértéke széles fesztávon mozog: a kódváltástípusok egy részében a vendégnyelvi elem morfológiai és szintaktikai beépülés nélkül, szervesen és idegenszerűen áll, e típus mégis gyakran használatos. Ennél nagyobb számban találunk vendégnyelvi elemeket bázisnyelvi morfémákkal ellátva, ami szorosabb integráltságot jelent. Egész vendégnyelvi szekvencia beépítése főleg idézéskor, illetve sajátos céllal történhet. A kódváltás kontextuális vizsgálatakor elengedhetetlen a kódváltást kísérő paranyelvi, nonverbális, illetve az írásban előforduló esetknél a nyelvhasználat látható (grafikai) jegyeinek a vizsgálata.

⁵ MÉREY Katalin (2002): *Gyertyaláng*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 114.

Irodalom

- ANDRIĆ, Edita (2009): U duhu jezičke i kulturne koegzistencije. Akademska knjiga, Novi Sad
- BARTHA Csilla (1999): A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- KISS Jenő (1995): Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- LANSTYÁK István (2006): Nyelvből nyelvbe. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
- PAPP György (1995): Beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak és közlési interferenciák a jugoszláviai magyarság nyelvében. = Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Szerk. Kassai Ilona. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 217–225.
- RAJSLI Ilona (2011): Kódváltás a vajdasági magyarok nyelvhasználatában. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 4. 108–120.

CONTEXTUAL ANALYSIS OF CODE-SWITCHING

In the Hungarian language usage in Vojvodina code-switching and code-mixing is a frequent phenomenon. On occasions of code-switching the integration of matrix language and of the embedded language occurs in a different way. In this study we consider the embedded language to be the text while the matrix language to be the context, and we follow the relationship of the elements, more precisely, the process of contextual integration and turning into a functional communication act of the matrix and embedded language elements. The corpus needed for our research continues to grow, and next to the spoken language data we are also able to study code-switches occurring in written language.

Keywords: sociolinguistics, code-switch, embedded language, embedded language, contextual integration, Hungarian language usage in Vojvodina.

